

**А.ҚУРОНБЕКОВ, А.МАННОНОВ,
М.ИМОМНАЗАРОВ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ
АСАРЛАРИ БЎЙИЧА
КОНКОРДАНС ТУЗИШ
ҚЎЛЛАНМАСИ**

ТОШКЕНТ

ЎЗБЕКISTON RESPUBLIKASI
O'QITUV VA TA'LIM VAZIRLIGI
TO'SHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

**Қуронбеков А., Маннонов А., Имомназаров М.
Алишер Навоий асарлари бўйича конкорданс тузиш
қўлланмаси. – Т.: «Fan va texnologiya», 2015, 108 бет.**

«Алишер Навоий асарлари бўйича конкорданс тузиш қўлланмаси» «Ф-1-135 Алишер Навоий асарлари конкордансининг илмий-услубий тадқиқи» фундаментал илмий лойиҳа доирасида тузилди. Бу лойиҳа бўйича, биринчи навбатда, Алишер Навоий «Хамса»сининг бешта дostonи бўйича конкорданс тузиш назарда тутилган эди. Шу мақсадда, аввал, конкорданс тузиш бўйича дунё тажрибаси ўрганилиб, Навоий асарлари ўз моҳияти билан ноёб асарлар бўлганлиги учун уларнинг ўзига хосликларини назарга олган ҳолда алоҳида қўлланма яратилди. Бу қўлланма келгусида ўзбек адабиётининг бошқа асарлари бўйича тузиладиган конкорданс ва изоҳли луғатлар учун йўлланма вазифасини бажариши мумкин.

Тақризчилар:

М. Исҳоқов – профессор

Х. Алимова – доцент

Дастурчи: М Жўраева

*Тошкент давлат шарқшунослик институти Кенгаши
томонидан нашрга тавсия этилган (2015 йил 5 октябрдаги
2-сон баённомаси)*

МУҚАДДИМА

Алишер Навоий асарларининг бадиий қиймати, ижтимоий-фалсафий моҳияти, услуби, тили, сўз бойлиги, шоир асарларида ишлатилган лўғат бирликларининг маънолар тизими, асарларида кўтарилган мавзулар ва ғоявий мазмунининг минтақа адабиётига муносабати, у яратган асарларнинг сони ва номлари ва бошқа турли жиҳатлари Навоий ҳаётлик замонидаёқ Абдурахмон Жомий, Хондамир, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Давлатшоҳ Самарқандий, Восифий ва бошқа кўплаб шоир ва адиблар, лўғат тузувчилар ва тарихчилар томонидан ўрганила бошланган.

Навоийнинг бадиий мероси ўз замонасидан то ҳозиргача нафақат барча туркийзабон халқлар, балки Яқин ва Ўрта Шарқ минтақасининг барча адабиёт мухлислари томонидан улўғ бир маънавий хазина сифатида эъзозланиб ва қадрланиб келинмоқда.

Алишер Навоий асарларининг лўғат бойлигини ўрганиш ва маънолар хазинасини талқин қилиш бўйича ҳам асрлар давомида бир қатор ўта диққатга сазовор ишлар амалга оширилган.

Бундай ноёб асарлар сирасига XV асрда яратилган Толи Имоний Ҳиравийнинг «Бадоиъ ул-лўғат» асарини, Румийнинг «Абушқа» лўғатини, Мирзо Меҳдихоннинг «Санглох» лўғатини ва бошқа лўғатларни киритиш мумкин. Бу лўғатларнинг ҳозирги авлод учун аҳамияти шундаки, уларда нафақат сўзларнинг маъновий талқини, балки Навоий асарлари тилининг фонетик хусусиятлари ва унлиларнинг фонологик вариантлари ҳам кўрсатиб ўтилган. Бу лўғатлар ҳозирги авлод Навоий адабий меросининг семантикаси ва фонетик тизимини ўрганувчилар учун қимматли манба бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда Навоий асарларининг лўғат бойлигини ўрганиш бўйича ўтган асрда амалга оширилган қимматли тадқиқотлардан Порсо Шамсиев, Алибек Рустамов, Эргаш Фозилов, Баҳром Бафоев, Ботирбек Ҳасанов ва бошқаларнинг

хизматларини алоҳида таъкидлаш лозим бўлади. Бу амалга оширилган ишларнинг илмий қимматини заррача инкор этмаган ҳолда, шуни алоҳида урғу бериб таъкидлаш зарурки, Алишер Навоий асарларининг мукаммал сўз бойлиги миқдори ва у ишлатган сўзликнинг маънолар тизими ҳали бирор луғатда тўла қамраб олинганча йўқ.

Бунинг асосий сабабларидан бири сифатида шоир яратган асарларнинг катта бир қисми ҳанузгача матншунослик жиҳатидан мукаммал илмий-танқидий ўрганиб чиқилмаганлигини эслаб ўтиш мумкин. Ҳозирги кунда Алишер Навоий асарларининг фақат «Хамса»сини С.Муталлибов (Ҳайрат ул-аброр, 1944), Ф.Каримов (Лайли ва Мажнун, 1945), П.Шамсиев (Сабъаи сайёр, 1953, Фарҳод ва Ширин, 1959, Садди Искандарий, 1962) томонидан ишлаб чиқилган ва шоирнинг ўз замонида расмий хат бўлган арабий ёзувда илмий-танқидий матнлари мавжуд, аммо улар ҳам тўла нашр қилинмаган.

Алишер Навоийнинг 1963-1968 йилларда нашр этилган 15 томлик танланган асарлар тўпламига шоирнинг 23 асари киритилган, лекин бу асарлар ўша давр мафкуравий йўриқлари таъсирида қисқартирилиб, шўролар мафкурасига мос келмайдиган қисмлари олиб ташланган. Бу ҳақда 15 томлик асарлар тўламининг муқаддимасида шундай изоҳ берилади: «Навоий асарларининг ўн беш томлиги тип эътибори билан **оммавий** нашр бўлиб, кенг китобхонлар оммасига — интеллигенция, олий ўқув юртларининг филология факультетлари студентлари, тил ва адабиёт муаллимлари, адабиёт аҳллари, умуман олганда кенг жамоатчиликка мўлжалланган. Шу сабабдан Ўзбекистон Фанлар Академияси тил ва адабиёт институтининг илмий кенгаши мазкур нашрда Навоий асарларидан **ғоя ва бадий жиҳатдан давримиз талабларига жавоб берадиган қисмларни биринчи навбатда нашр этишни мақсадга мувофиқ деб топди**». Яъни Навоий асарларидаги диний-ирфоний мавзудаги сатрлар қисқартириб ташланган. Шу нашрда «Хамса»дан ташқари бошқа асарларнинг ҳам танқидий матни Иззат Султон (Мезон ул-авзон, 1948),

А.Н.Кононов (Маҳбуб ул-қулуб, 1948), М.А.Салье (Ҳолоти паҳлавон Муҳаммад ва Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер, 1945,), С.Фаниева (Мажолис ун-нафоис, 1957), Л.Халилов (Тарихи мулуки ажам ва Тарихи анбиё, 1963), Ҳ.Сулаймон (Хазойин ул-маоний, 1956-1962) томонидан тузилгани ҳақида хабар берилади, лекин бу илмий-танқидий матнлар кирилл алифбосида тузилган, асл нусхадаги араб алифбосининг ўзига хос фонетик хусусиятлари акс эттирилмаган, турли нусхалардаги фарқлари кўрсатилмаган, арабий ёзувдаги асл нусхаси («Ҳамса»нинг баъзи дostonларидан ташқари) эълон қилинмаган¹.

Навоийнинг бошқа асарлари ҳали ўз тадқиқотчиларини кутмоқда. Ҳолбуки Навоийнинг асарларини илмий-танқидий матнини ишлаб чиқмай туриб, унинг асарлари асосида олиб борилган тадқиқотлар том маънодаги илмий асарлар ҳисобланмайди. Шунинг учун Навоий асарларининг илмий-танқидий матнини яратиш ҳозирги навоийшунослар олдида турган долзарб масалалардан биридир.

1987-2003 йиллар давомида Навоий асарларининг 20 жилдлик мукамал асарлар тўплами эълон қилинди. Бу тўплам бир гуруҳ етук навоийшунос олимларнинг кўп йиллик меҳнати самараси бўлиб, шоир асарларини кенг халқ оmmasига етказишда жуда катта аҳамиятга эга бўлганлигини эътироф этиш лозим. Яқинда ушбу тўплам 10 жилдга бирлаштирилиб, юқори полиграфик савияда қайта нашр этилди. Аммо ҳануз бу нашрлар шоир асарларининг том маънодаги илмий-танқидий матнлари даражасида эмас. Бундан ташқари улар матни талаффуз жиҳатидан асосан ҳозирги замон ўзбек тилига мослаштирилган бўлиб, натижада шеърини сатрлар кўп ўринда аруз вазни талабларига мос тушмай қолганлиги уларни тўғри оҳанг билан ўқишни қийинлаштиради ҳамда Навоий тили тадқиқотчиларига асл манба вазифасини бажара олмайди.

¹ 1948 йилда А.Н.Кононов араб ёзувида нашр этган китоб «Маҳбуб ул-қулуб» асарининг илмий-танқидий эмас, йиғма матни (сводный текст) эканлиги тузувчи томонидан таъкидланган. Мустақиллик йилларида «Насом ул-муҳаббат...» асарининг филология фанлари номзоди Ҳамидхон Исмолов томонидан тайёрланган илмий-танқидий матни араб ёзувида чоп этилди.